

Till Professor Swert Widen

SKRIFTER UTGIVNA AV FÖRENINGEN
DET GAMLA LUND
XII. 1930.

OM VATTENDRAGEN
OCH DEN ÄLDSTA
BEBYGGELSEN
I LUND

AV

HANS ERLANDSSON

LUND 1932
A.-B. SKÅNSKA CENTRALTRYCKERIET

24

SKRIFTER UTGIVNA AV FÖRENINGEN
DET GAMLA LUND
XII. 1930.

OM VATTENDRAGEN
OCH DEN ÄLDSTA
BEBYGGGELSEN
I LUND

AV

HANS ERLANDSSON

LUND 1932
A.-B. SKÅNSKA CENTRALTRYCKERIET

Utsikt från Allhelgonakyrkans torn. Foto Gustaf Andersson.

Från Helgonabacken hade man i forna dagar en storslagen utsikt över landskapet, en utsikt värdig ett konungasäte. I väster glittrade Öresund, mot söder bredde sig en av källor rikt vattnad plan, där staden växte upp.

I vår tid kunna vi knappast bilda oss en rätt uppfattning härom, ty byggnader och parker hindra så gott som över allt utsikten. Så sent som på 1890-talet kunde man dock se barkskeppen från Allhelgonakyrkans plan när de för vita segel styrde genom sundet.* Från

* Tänkare och skalder ha inspirerats av denna utsikt. När Erik Gustaf Geijer den 7 Juli 1825 gästar Tegnér skriver han "Hvilken herrlig slätt kring Lund och Malmö. Hvilken skön anblick denna afton från Helgonabacken."

Denna utsikt har också givit Z. Topelius impulsen till hans dikt "Lund"

"Så skön är ej i klippors skygd,
en fjärd med solsken på,
som Sverges gröna Lundabygd,
när ax i blomma stå."

"När sakta mullrar långt ifrån
ett sömnlöst världshafs tunga dån
ler Sundets silfverband, vid horisontens rand."

Med Henrik Möllers tonsättning till dessa ord har ett vackert verk till stadens ära skapats.

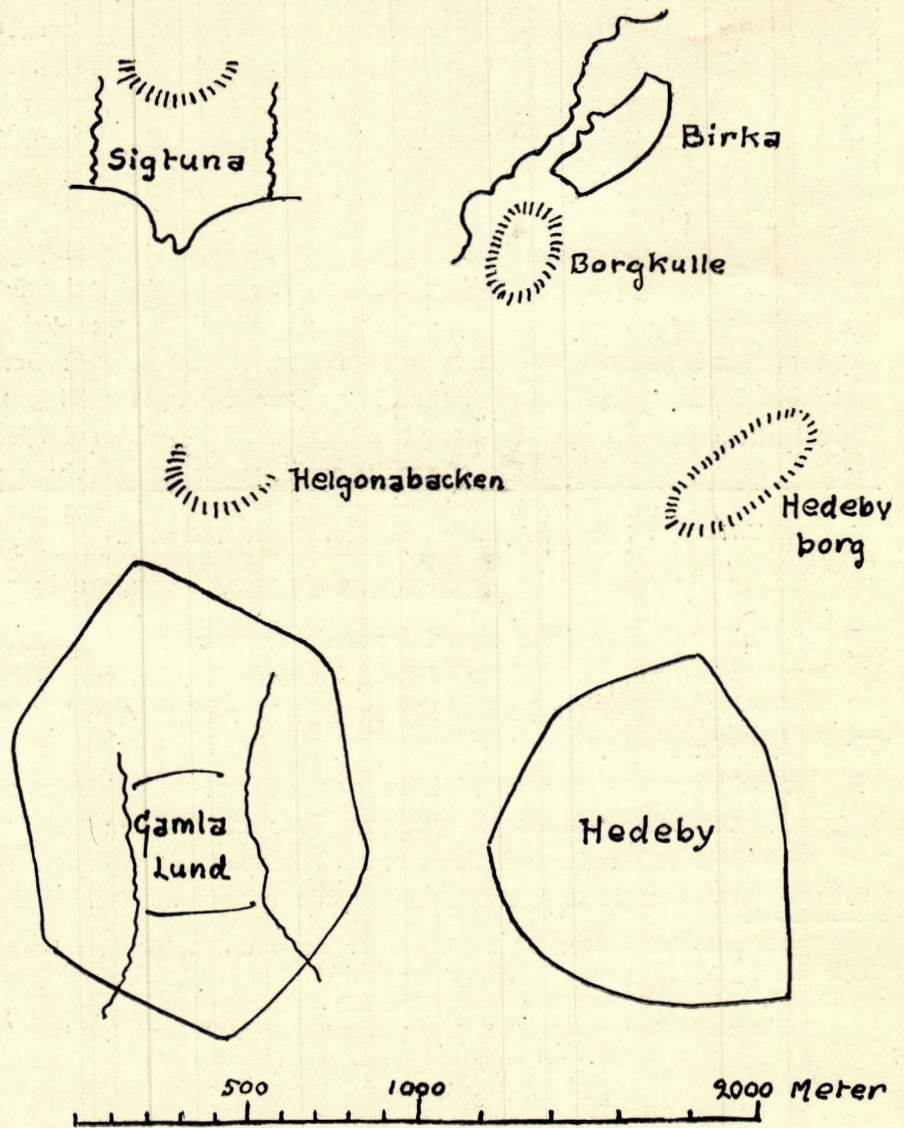

Fig. 1. Å ovanstående kartsnitt äro konturerna av fyra gamla stadsplaner uppritade i samma skala. Hedeby, Birka, Sigtuna, Lund.

Fig. 2. Den nedre dammen på Helgonabacken. Foto L. E. Fick.

Den i vida kretsar kände och uppskattade läkaren var ivrig amatör fotograf. Han har efterlämnat en värdefull samling fotografier med lundamotiv. Bilden är tagen efter år 1891. I fonden synes trädgårdsmästare Sjöströms bostad i "Biskopens trädgård".

östertull såg man den blånande "italienska" konturen av Romeleåsen. Från Olshög och vägen till Tuna skådade man i morgonsolen de otaliga vita gårdslängorna på den vida Lundaslätten.

Men i äldre tid var all denna härlighet synlig från en utvald punkt, Helgonabacken, borgkullen. För att i våra dagar kunna erfara denna anblick få vi gå upp i Allhelgonakyrkans torn eller till vattentornets plattform. Där se vi, att få orter i Skåne kunnat tävla med Lund vad utsikten angår. Skäl tala för, att här på kullens krön i gamla tider legat en hövdingaborg. Lundagårdsstenen* nämner om tre ätteled. Stamfadern för hövdingarna var enligt inskriften Björn. Att platsen för denna Björnaättens stamgård haft stor betydelse framgår

* Lundagårdsstenen är enligt Wimmer den längsta av alla kända runstenar. Den fanns som bekant i den gamla Allhelgonakyrkans ruiner.

Inskriften börjar med "Torgisl son av Esge Björnson". —

av ett viktigt ställe hos Chytræus som L. Gillberg omtalar å sid. 138 i sitt bekanta arbete "Beskrivning över Malmöhus Län" — "men Chytræus, som lefde på den tid denna hyllning (konungahyllningen) var i bruk gifver vid handen, att Lobers hög varit en kulle, *belägen vid Helene Kyrka*, som nu lærer wara planerad och uppkörd." (Kursiveringen av förf.).

Är Chytræus talesman för en gammal åsikt om hyllningshögens läge, att "Lobers" hög ursprungligen skulle varit på Helgonabacken (nära hövdingasätet och runstenen), så kan hyllningsplatsens flyttning förklaras på följande sätt. Borgherren har efter erövringarna i England fått vidgade intressen. De gamla domänerna ha ej mera så stor betydelse. Platsen upplåtes till Benediktinerorden. Här blir helgad mark. Hyllningsstället flyttas därför till den inom synhåll varande, men något lägre liggande Sliparebackshögen. Chytræus ovan anförda yttrande är värt att taga i överbägande.

Nedanför hövdingasätet växte så småningom samhället upp på en plan sluttande mot söder, där källsprång gävo upphov till bäckar. I följande framställning skall göras ett försök att beskriva tvenne sådana vattendrags lopp genom staden. Det första uppslaget till denna forskning har förf. från boktryckaren Håkan Ohlsson d. ä. *

Han hade i en tidningsartikel omtalat, att tvenne s. k. vinterbäckar i forna tider runnit genom staden. Någon närmare beskrivning på deras riktning gavs dock icke här.

Mer och mer intresserad av detta ämne har förf. vid skilda tillfällen gjort iakttagelser av bestyrkande art och vill i det följande framlägga dessa. Århundradenas nivelleringsarbete har gjort spåren efter dem svaga, men för ett vaket öga skall det visa sig, att dessa spår äro tillräckligt tydliga för att vi skola kunna med sannolikhet angiva vattendragens riktning. Dessa vattendrag ha väl till storleken

* Boktryckare Håkan Ohlsson d. ä., född i Norrviddinge 1838, död i Lund 1909, var en man som intresserade sig för stadens förkovran och särskilt för samhällets vattenförsyning.

Vattendragen kring Lund sökte han utnyttja för industriellt behov. Han anlade därför en reservoar väster om järnvägen vid Sliparebacken där vattnet i Möllevången skulle uppsamlas vid snösmältningen. Vi ha även Håkan Ohlssons ingripande att tacka för Allhelgonakyrkans rätta orientering. Ursprungliga planen var nämligen den att kyrkan skulle placerats i sydväst-nordost linje med torn och fasad riktat mot Laurentiigatan.

aldrig varit av den betydenhet, som de, vilka ännu i våra dagar förläna den urgamla staden Ribe i Danmark ett friskt behag. Kanske ej heller så vattenförande som de bäckar, vilka runno genom Köpenhamn i äldre dagar.* För att få en uppfattning om deras natur vill förf. påvisa och beskriva de ännu rinnande bäckarna i stadens närhet. Vi ha då först att märka det kraftiga flöde som vid Annelunds kvarn på öster korsar landsvägen till Dalby. Det kommer uppe ifrån östra fäladen, får bidrag från källsprång på koloniområdet och rinner söderut genom Stampelyckan, där det i äldre tid drev en benstamp (varav namnet Stampelyckan). Ett något större vattendrag är den nära Lunds Östra Station rinnande s. k. Skönadalsbäcken, som troligen i äldre tid varit avlopp för vattnet i den stora damm, som kallades "Torna sjö". Enligt Sjöborg var här år 1824 "ett fuktigt träsk." Det är angivet på äldre kartor men är nu helt bortgrävt av Pålsjö tegelbruk.** Denna Torna sjö avbördade vattnet genom Skönadalsbäcken. Hela marken nedanför Student- och Docentgatorna är

* Till belysning av vårt ämne anföres följande utdrag ur *København i gamle Dage* av H. C. Bering-Liisberg (s. 3): "Efterhaanden som Øerne og den mellem-liggende Havbund hævedes, indskrænkedes Vandet imellem dem mere og mere. De tidligere Havarme bleve til Sænkninger i Terrainet, i hvilke det ferske Vand fra Moserne og Søerne inde i Land søgte ned till Stranden.

Åf disse Vandløb have særlig to haft Betydning for Byens Historie, idet de sikkert en Tid, enkeltvis eller begge tilsammen, have dannet dens naturlige Værn og Grænse. De kom begge fra det meget sumpede og vandfyldte Terrain Vest for St. Petri Kirke, hvor en Vig af Peblingesøen naaede helt ned til den nuværende Voldgade. Det sydlige, hvis øverste Løb er blevet flyttet længere ud, efterhaanden som Byen udvidede sig, indtil det naaede den Linie, der senere betegnedes ved Strækningen Vestervold — Løngangstræde, løb oprindelig i skraa Retning over nuværende Larsbjørnsstræde, skar Vestergade og løb videre ned til Hestemøllestræde, for endelig, efter i alt Fæld senere at have drevet en eller flere Vandmøller, at falde ud i den Havbugt, der — under Navn af Kattesund — gik fra Hjørnet af Slotsholmskanalen over Vandkunsten helt op til Bagsiden af Raadhuset.

Det nordlige Vandløb, der ligesom det sydlige kaldtes Byens Rende, førte fra Østkanten af det samme mosedede Terrain ved St. Petri, løb over Nørregade mod Øst omtrent langs Krystalgade og optog længere mod Øst vandet fra Moradset ved Pustervig samt Afløbet fra Sortedamsø. Det saaledes forstærkede Vandløb fulgte nu omtrent Retningen af Vognmagergade, Gammelmønt og Pilestræde og faldt i Stranden Øst for St. Nikolai Kirke.

Disse to Vandløb forsvandt begge i Begyndelsen af det 16 Aarhundrede. Men deres Plads kunde længe efterspores."

** Namnet Tornasjö upphörde att brukas då handlanden Pål Isberg (f. 1802 d. 1867) i närheten anlade ett tegelbruk, som han kallade Pålsjö.

om våren mycket vattensprängd med många källsprång. Numera ligger detta flöde nedlagt i kloak från Olshög till Östervångsvägen, först söder om denna väg rinner vattendraget öppet genom Skönadal. Denna var en blomsterrik sänka nära Spetelöv. * Lund — Revinge järnvägens framdragande här har helt förändrat terrängförhållandena. Bäckan blev lagd i kloakledning och sänkan där ängabollar och förgätmigej fordom växte, begravdes under ett 3 meter mäktigt fyllningslager. Söder om Dalbyvägen rinner den fram som i forna dagar.

Vi skola nu försöka att, med noggrant aktgivande å gatornas dossering inne i staden, åter framleta riktningen av de vattendrag, som vi kunna kalla östra och västra stadsbäckarna. Borgkullen, (61 m. ö. h.) hade å sin östra sida "Vanningadammen." En liten rest av denna återfinnes innanför Zool. Institutionens staket. Dammens vatten kom från källor vid norra kanten och leddes under vägen till Tuna in på Helgonabacken. Här funnos en gång fyra dammar: (se fig. 2 o. 3) den nedre belägen i öst- västlig riktning. Därefter rann vattnet i en grop till Helgonabackens sydvästra hörn och försvann genom ett galler in i kloakledningen. En del av Vanningadammens vatten rann enligt Brunius** genom en ledning till brunnen i kryptan och därifrån vidare ut i staden. Troligen har vattnet från Helgonabacken före denna tid sökt sig i sydvästlig riktning ned till västra stadsbäckan. — Men vi övergå nu till att beskriva den östra som samlade allt ytvatten från Olshögs ägor och som rann ner i staden genom

* Spetelöv: namnet som härleder sig från stadens medeltida spetälskesjukhus, är nu knutet till en liten gård norr om Lunds Östra station. Till dess ägor hörde i äldre tider delvis området där Dövstumskolan ligger samt Östra promenaden numera inkorporerad med Botaniska trädgården. Således gränsade Domus Leprosorum ägor intill stadens område.

** C. G. Brunius Lunds Domkyrka s. 45:

"I norra sidoqvadraten nära gafvelmuren är en brunn, som tvifvels utan är samtidig med sjelfva byggnaden. Denna brunn har klart och godt vatten, och, ehuru knapt 6 fot djup, aldrig brist därpå, då likväl flera af stadens ganska djupa brunnar under heta somrar uttorkar. Orsaken härtill måste vara den, att en stenrumma hitleder vatten genom Helgonabacken, hvarest man funnit en sådan hela 15 fot under jordytan. Att denna vattenledning är uråldrig inhämtas deraf, att man öfver den funnit å nämnda landthöjd benrangel i stenkistor, som här brukades i första christendomen. Brunnen uttömer sig genom södra sidoqvadratens gafvelmur i ett underjordiskt afledningsrör, hvilket åter utgrenar sig till flere brunnar ned i staden."

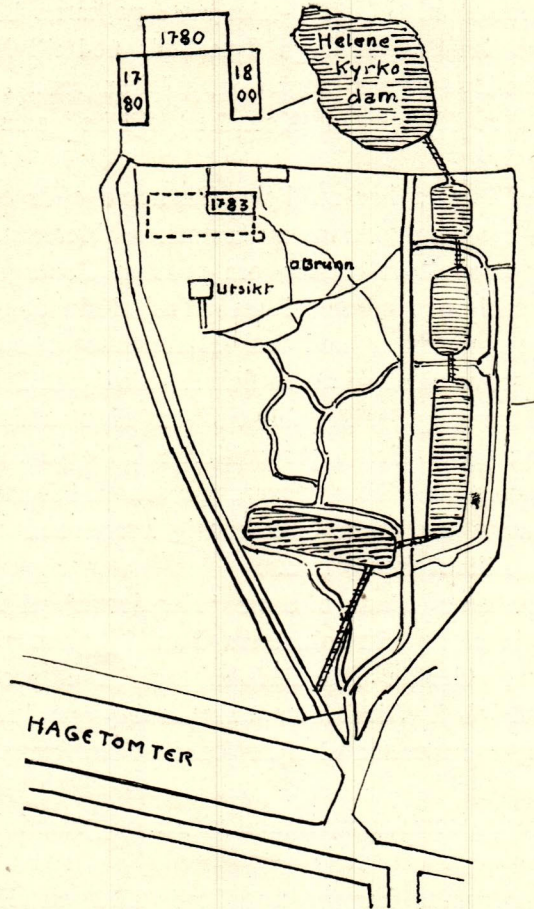

Fig. 3. Detalj av "Karta öfver Kongl. Akademiens och Domkyrkans i Lund byggnader och tomter af C. Schelin 1835.

Å teckningen äro inlagda årtal för byggnadernas uppförande. Den gamla Allhelgonakyrkans läge är utmärkt med punkterad linje. Dammarna och rännorna mellan dem äro streckade.

öppningen i vallen vid "Tomegap." Vid Tomegatans norra del är här ännu en markerad sänka. Varje slagregn sköljer än massor av grus ned i Tomegatan. (På 1870-talet satte pojarna här barkbåtar i rännstenen. De kunde vid regn flyta ända ned till Mårtenstorget.) Terrängförhållandena synas angiva att bäcken rann i den riktning, som nu följes av Hjortgatan (Kosträtet), Själbodgatan och Kiliansgatan*.

Denna "käll"-gata har möjligen fått namn efter en ganska stor damm, som enligt en tomtkarta av lantmätare Herman Kull år 1863 angives ligga omedelbart väster om prosten Cedergrens gård (således nu i Wieselgrens minnes östra gräns). Från dammen leder en särskilt angiven rännsten ned till Mårtenstorget och Råbygatan. Detta tyder på att vattnet i dammen fick ett ständigt tillflöde, som måste avbördas. Vid grundgrävning till Folkets Hus hörnbyggnad 1931 kunde man tydligt avläsa lagerprofilerna i Magle Lilla Kyrkogata ned mot Kiliansgatan. Dess nuvarande branta fall mot sistnämnda gata var än mera markerat. Grovkornig kvartssand angav här den östra bäckens (Killebäckens) fåra.

Äldre lundabor talade ofta om "Kanalerna" på Mårtenstorget, men man kunde aldrig rätt lokalisera dem. I boken "När seklet var ungt" beskriver Cecilia Bååth-Holmberg ön i professor Bechs (Lundblads) trädgård. Dit ledde en "vindbrygga över den ganska djupa kanalen, vars vatten sköljde foten av det trappformiga klostertornet".

Tack vare en tomtkarta, kunna vi nu noggrant lokalisera ön**.

Fig. 5.

Med den gamla kartan, upprättad 1863 av H. Kull, som underlag, ha måtten överförts till nuvarande kv. "Döbeln" och Mårtenstorget så att man får en uppfattning om öns och kanalernas läge. Deras vatten sköljde, som man ser, ej trappgavelhusets fot, men väl östra gaveln av en nu riven länga. Ön sträcker sig något in

* Som äldre kartor visa, är namnet förvanskat från Killesträdet.

** Artisten Sven Walberg har till stadsingeniörskontoret som gåva överlämnat denna tomtkarta.

Genom välvilligt intresse av stadsingeniör Magnus Wennström har förf. fått taga del av denna värdefulla karta.

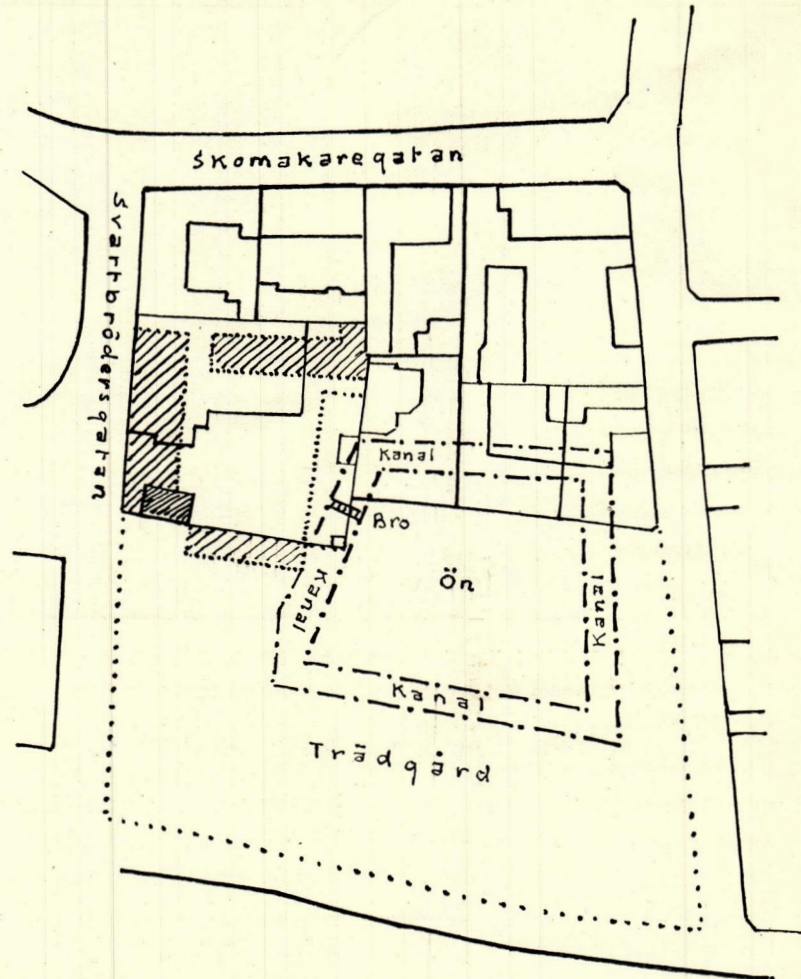
Fig. 4. Badliv i Vanningadammen. Foto L. E. Fick.

Bilden är tagen på 1890-talet. I bakgrunden synes Norra kyrkogårdens trädmassa och till höger ett halmtäckt hus, i vilket man brukade förvara is, som kom till användning vid Lunds Mejeri. Patron Gottfrid Warholm arrenderade Helgonagården och var ägare till mejeriet. På Vanningadammen var vintertiden en livligt begagnad skridskobana och om sommaren kunde pojkarna här taga sig ett tillfällighetsbad, som bilden visar.

under torgets norra byggnadslinje, men ligger i övrigt fritt*. Som bekant är trappgavelhuset ej någon klosterbyggnad. Möjligen ligger Svartbrödraklostrets grundvalar på ön, "Insula Dominicanorum". Under medeltiden var här kanske en holme omfluten av bäcken som kom från Killesträtet och rann åt sydväst ned mot Bankgatan. Här begränsade den mot öster S. Mårtens kyrkogård.

Förklaringen till att så få fynd gjordes vid grundgrävning till Tornabankens nybyggnad är den, att bäcken här haft sitt översvämningssområde då, den däremot vid S. Mårtens kyrkogård stött mot en högre terräng. De gamla kyrkorna lades ju helst i närheten av

* Mårtensstorgets ursprungliga bredd var blott något mer än hälften av dess nuvarande utsträckning, i det gränsen gick vid södra kanalen. Först år 1863 fylldes kanalerna och vidgades torget.

Kv. Döbeln med Märtenstorget
 Ön med Kanaler - - - i Prof. Lundblads trädgård
 Nuvarande tomter och bebyggelse hela linjer
 Äldre byggnader ///

Fig. 5.

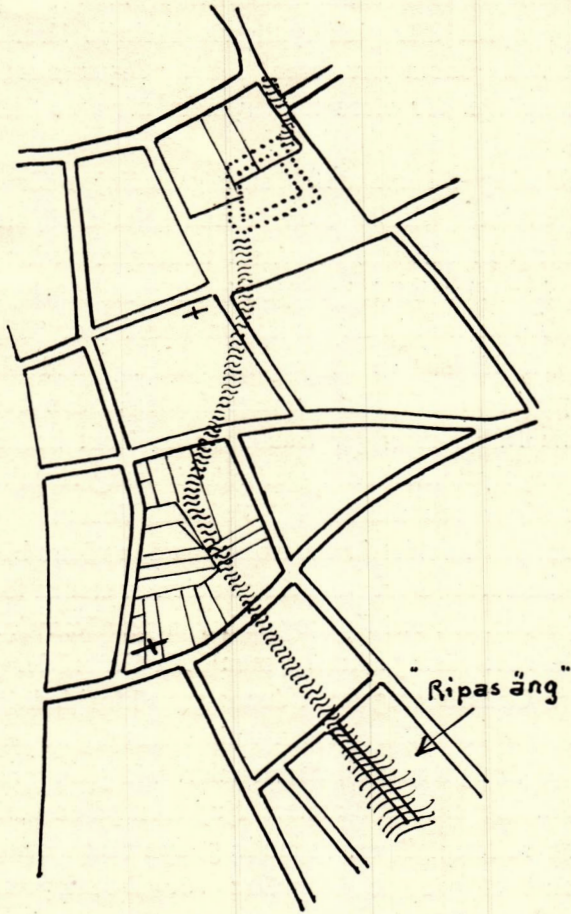

Fig. 6. Kartskiss visande den östra stadsbäckens nedre lopp angivet med våglinjer. Efter att ha lämnat vatten till kanalerna kring ön antages vattendraget ha gått snett ned genom kvarteren. I kv. "Grynmalaren" har möjligen en ändrad riktning av bäckens lopp bestämt gränslinjen i öster för vissa tomter. Denna linje synes ha blivit bevarad till vår tid.

vattendrag. Vid nedläggning av gasrör år 1930 anträffades i sydvästra hörnet av Mårtenstorget sandblandad lera, men öster och väster härom vanlig mylla. Här gick tydligtvis bäckens fåra. Den svänger nu i en båge ned genom kvarteren. I kv. "Grynmalaren" finnes en intressant gränslinje för vissa tomter, som närmare åskådliggöres å karta (fig. 6).

En förklaring till att den östra gränslinjen för dessa tomter spetsvinkligt avslutas skulle man kunna söka däri, att bäcken här gjort en krök ock sålunda begränsat tomterna. Sedan vattendraget uttorkat och dess fåra blivit igenfylld har likväl *riktningen bevarats* i denna linje. Än mera sluttar terrängen nedåt mot "Ripas äng" (en vattensjuk mark där senare bebyggelse skedde). Vid Mariagatan nås den lägsta punkten. Här lämnar vattenflödet staden och går i riktning mot Lilla Råby, mottager från norr de förut beskrivna Skönalds- och Stampelyckebäckarna, går rakt i östlig riktning, gör sedan en båge mot söder och utfaller i Höjeå vid Vesum.

Som förut blivit anført, är det troligt, att den västra bäcken kommit från Vanningadammen. Övre nordvästra delen av staden företer en jämn sluttning mot söder. S. Petri Kyrkogata har ingen nämnvärd nivåförändring att uppvisa i öst-västlig riktning, men Lilla Gråbrödersgatan har lutning mot Stora Gråbrödersgatan. I denna gatas kloakledning framgår en kraftig ström, som vid störtregn kan vålla obehagliga översvämningar i de angränsande fastigheternas källarlokalerna. Vid grundgrävning till Sv. Handelsbanken har man på 3 meters djup stött på en verklig flodbädd med sand och rullsten. Detta vattendrag, den västra stadsbäcken, kan ha utgjort en vallgrav och gräns för Domkyrkans befästning mot väster. Klostergatan visar också tydlig lutning från såväl öster som väster mot St. Gråbrödersgatan.

Angående den västra stadsbäckens riktning i förhållande till den nyligen funna S. Clemens kyrka får man tänka sig vattendraget något väster om kyrkan, vilket också passar med nivåförhållandena, ty om vi draga en linje från Handelsbankens hörn vid Klostergatans lägsta punkt ner till Grönegatans mynning i Lilla Fiskaregatan med dess lägsta punkt blir det plats nog i väster framför Clemenskyrkan och därifrån sluttning ned mot bäcken. Kyrkans golv ligger 2 meter under nuvarande markyta. Strax utanför i St. Gråbrödersgatan fanns på ett djup av 2 m. 80 cm. stensättning.

Vattendraget torde ha gått fram på 3 meters djup. (Det bör ännu en gång framhållas, att de svaga men dock fullt tydliga dalgångar, vi kunna avläsa på vår stadsplan, under tidig medeltid måste ha varit mera markerade och med starkare fall från norr till söder. Nedsvämning, rasering av byggnader och avsiktlig nivellering har under århundraden här gjort sitt verk. Längs bäckarna ha varit stigar som vidgats till vägar och senare gator. Dessa ha mer och mer trängt vattendraget samman. Dränering av jorden har hindrat flödena att komma i dagen. Nu taga kloakernas sidobrunnar allt ytvatten.)

Grönegatan anger riktningen för vattnets lopp. Vid grävningar, såväl mitt för St. Fiskaregatan som Drottensgatan, ha prov å dess sandbotten kommit i dagen. Vid slutet av Grönegatan måste flödet ha varit ganska kraftigt. En bred jordremsa, på 1837 års karta benämnd "stadsallmanning", utgjorde helt säkert bäckens översvämningensområde, som sträckte sig ända ned till vallen. Här blev år 1859 Gyllenkroks allé anlagd. För ej många år sedan gick längs östra kanten en tämligen djup grop varöver träbroar ledde in till de stora trädgårdar, som hörde till husen vid St. Södergatan.

Utanför Högevall blev vallgraven försedd med vatten, men överskottet rann vidare mot sydväst. Utanför vallen låg Skultelyckan där nu Stadsparken blivit anlagd. I gamla tider funnos här två dammar med holmar, varav den västra kallades för "Puggeholmen" och den östra för "Gidsholmen". De voro troligen rester av befästningsanordningar.

De tre järnvägarnas indragande till staden har här förändrat den ursprungliga terrängen. På västra sidan om Statens järnväg finna vi dock en intressant linje, som banan skär i sned vinkel. Nu utgöres den av en vattenfylld grop. Här finnes troligen bäckens fortsättning. Den utgjorde stadens ägo gräns i forna tider ned mot Höjeå.

Detta åldriga vattendrag, som nu endast om våren en kortare tid kan helt utfylla dalgången, fick sannolikt namnet "Höje" å efter en ättehög. På hela sträckan från Lomma till Lund finner man ingen hög vid ån men just där den västra stadsbäcken genom en djup sänka mynnade ut i ån ligger en stor ättehög "Lyckebacken" *.

---

* Detta namn, meddelat av författarens fader, målaremästaren Carl Erlandsson f. i Källby 1844, d. i Lund 1930. Ättehögens namn härleder sig troligen av dess

Denna plats, belägen 2 km från S. Maria Minor, således en knapp halv timmes väg från centrum av gamla Lund, var säkerligen av större betydelse än Källby vadställe och den senare tillkomna bron över ån.

Ett mindre vattendrag, "Pilahusbäcken", som utgör gräns för stadens ägor i väster (Folkets Park, Papegojelyckan), söker sig också ned till Höjeå. En annan ränna av större intresse hade ursprungligen, enl. kartan av 1703, sin början strax norr om Helgonabacken vid nuvarande Annetorps tegelbruk. Den skar landsvägen, fortsatte in i Norra Promenaden, bildade gräns för Bryggeriets och Mortensens trädgårdar, passerade sockerraffinaderiets område, därefter Klosterhusens och Papegojelyckans norra gräns. Vid Rinnebäck flöt den ned i en allt djupare ravin, där den nu går fram som Värpingebäcken. Denna här beskrivna ränna, hur obetydlig den numera är, har säkerligen i äldre tid varit en förbindelseled genom vilken man med mindre båtar från Borgkullens omedelbara närhet kunde komma ut till Värpingebäcken och genom denna till Höjeå och Öresund.

Ingen kan från landsvägen ana Värpingebäckens djupa nedskärning i terrängen. Här är i vårtiden en idyll, där bäcken sorlar och vipan kretsar skriande. Staden och slätten synas ej. Den kommer slutligen fram genom Värpinge by och faller ganska bred ut i ån strax öster om holmen, där en gång ärkebiskopens borg låg, bevakande sjöfarten.

För att få en rätt uppfattning av det verkligt gamla Lund måste vi helt bortse från den nuvarande längdaxeln Södergatan — Kyrkogatan — Bredgatan. Den äldsta genomfartslinjen är i stället den diagonala S. Mångsgatan* — Kungsgatan — Adelgatan. Ur räkningen måste också lämnas norra hälften av staden inom Vallgatorna, då

---

läge vid Skultelyckan (Skulte av det tyska ordet Schultze = Byfogde — Borgmästare).

Utgångspunkten för lundaboarnas namngivning av ån var den närmaste tilläggsplatsen för deras båtar. Här avtecknade sig högens kontur mot åns dalgång. Namnet på ån knöts då till högen. Det blev "Höjeå".

* Namnet S. Måns (efter den helgonförklarade Magnus, Jarl på Orkneyöarna † 1115) kan ej vara från äldre än 1100-talets mitt.

flera skäl tala för att *Domkyrkan är byggd utanför gamla staden** på egendomen Lundagårds mark, den jord som Knut den helige erhöll i fredsköp av Ephe Thorbjörns son. Däremot låg S. Maria träkyrka mitt i byn***.

Den egentliga gamla staden sträckte sig troligen åt söder ej längre än till nuvarande Svanegatan och Stora Tvärgatan. De tvenne stadsbäckarna begränsade samhället i öster och väster. Åt norr tillstötte Lundagårds ägor. Österut från gamla staden, på andra sidan Killebäcken, låg ett annat samhälle på en relativ höjning av marken. Dess kyrka kallades Maria Maior eller Magle, men detta Magle synes ofta ha blivit fattat som en förkortning av Magdalena. Så heter å 1784 års karta gatan söder om kyrkogården "Lilla Magdalene Kyrkio-sträte". Om svartbrödernas kloster legat på den förut omtalade ön, skulle det kunna vara möjligt att den i närheten liggande Maria Magle var deras kyrka.

Skyddshelgon för Lübecks och Slesvigs svartbröder var nämligen Maria Magdalena, "maaske ogsaa for Dominikanerne i Lund" säger Ellen Jørgensen i "Helgendyrkelse i Danmark" s. 29***.

Såväl Svartbröderna som Gråbröderna slog sig vanligen ned utanför stadspörtarna när de anlade sina kloster. Detta stämmer även för gamla Lund. Åt väster på andra sidan den där rinnande bäcken byggde Fransiskanerna sitt kloster. Längre ut vidtog S. Peders klostrets ägor. Större gårdar i närheten av staden voro Lundagården, Kungsgården † (senare Myntet), Borgen (senare Allhelgonakloster),

* Vid grävningar i och omkring domkyrkan har man konstaterat, att marken här före kyrkans uppförande varit använd till lertäkter. Se prof. Otto Rydbeck, "Lunds Domkyrkas byggnadshistoria" s. 3.

** Den ersattes av konung Erik Ejegods kapell av sten. Den senare utvidgade kyrkan, vars golv befanns vara höjt tvenne gånger, förblev att vara stadens egentliga huvudkyrka, tills den härjades av eld och föll i ruiner någon gång på 1500-talets början.

*** Maria Maior stod under ärkebiskopens patronatsrätt men överlämnades år 1222. Skulle det ha varit till Dominikanerna? Deras orden infördes i Lund år 1221.

† Enligt Bering-Liisberg hette kungsgården i Köpenhamn, Østergaard (före Absalons tid). Mitt emot denna, på andra sidan "det østlige vandløbs" utflöde i Sundet, låg S. Nicolai kirke.

En i viss mån likartad situation kan det ha varit i Lund. Mitt emot kungsgården (Myntet) låg S. Drottens kyrka med västra bäcken emellan.

När skrivna dokument saknas äro myntfynd fakta att räkna med. För att

Olshög i nordost och möjligen den gård som senare kallades Spole-
torp i nordväst.

Inom den skisserade utsträckningen av gamla Lund komma
följande kyrkor: S. Maria, S. Clemens, S. Botulf, S. Morten, S. An-
dreas, S. Drotten, S. Stefan och S. Godehard. Vid vägen som förde
till ån S. Måns och vid vägen till Lilla Råby Helig Kors kyrka.
För S. Godehard, som bör finnas nära hörnet av Lilla Södergatan
och Stora Tvärgatagan i kv. Grynmalaren kan inskriften å Tokes
runsten "Toke lät göra kyrka och" — komma i betraktande. Sjö-
borg fann runstenen ligga i en gärdesgård vid Stora Tvärgatan nära
Södergatan. Vid ett besök, som biskop Mynster i aug. 1825 avlade
hos sin ämbetsbroder Faxe, skänkte denne runstenen till bispe-
gaarden i Köpenhamn*.

Drottens rote synes vara den ålderdomligaste delen av Lund.
I S:t Måns socken har, enligt Sjöborg, en gård haft namnet "Troj-
borg." Detta tyder på att här en gång varit en anläggning med laby-
rintiskt ordnade stenar, kanske från förkristen tid. Dessa "Trojborgar"
utvecklades som bekant senare för religionsutövning i det fria till
Calvarie- eller Kreuzberg med stationer. Århus på Jylland, som i
flera avseenden har förbindelser med Lund och i äldre tid är en
förmedlare av kulturen i England, har också i ett kvartersnamn ännu
namnet "Trøjborg". En sådan fanns även vid Højer i Sønderjylland.
I Blekinge finnas stenkretsar vid Balasjö, Perstorp, Pålycke; vid
Fridlefstad kallas anläggningen "Trojeborg."

Angående platsen för S:t Måns kyrka kan det ännu vara utsikt till

---

• åskådliggöra stadens betydelse redan så tidigt som under konung Knut den stores
regering 1019—1035, kan efter Haubergs arbete om Danska Myntförhållanden an-
föras följande utredning. Knut var konung i 16 år. Under denna tid slogos i Dan-
mark mynt av 60 huvudtyper. Dessa typer hava präglats å 9 orter. Således har
Ribe 2 typer, Hedeby 4, Wiborg 8, Roskilde 12, men *Lund har 23 huvudtyper*.
Man kan sålunda hava skäl att anse Lunds myntverk vara det förnämsta och då
mynten bära Knuts namn och bild, är väl också Lund huvudstaden i hans danska
rike. Hardeknut 1035—1042 har 50 huvudtyper, därav *i Lund präglade 29*. Lund
leder i övrigt under äldre medeltiden. Av 302 typer, fördelade på 16 präglingsorter
har Viborg 28, Roskilde 49 men *Lund 129*.

* Det vore en uppgift för Lund att få detta vårt äldsta minnesmärke åter-
bördat till staden.

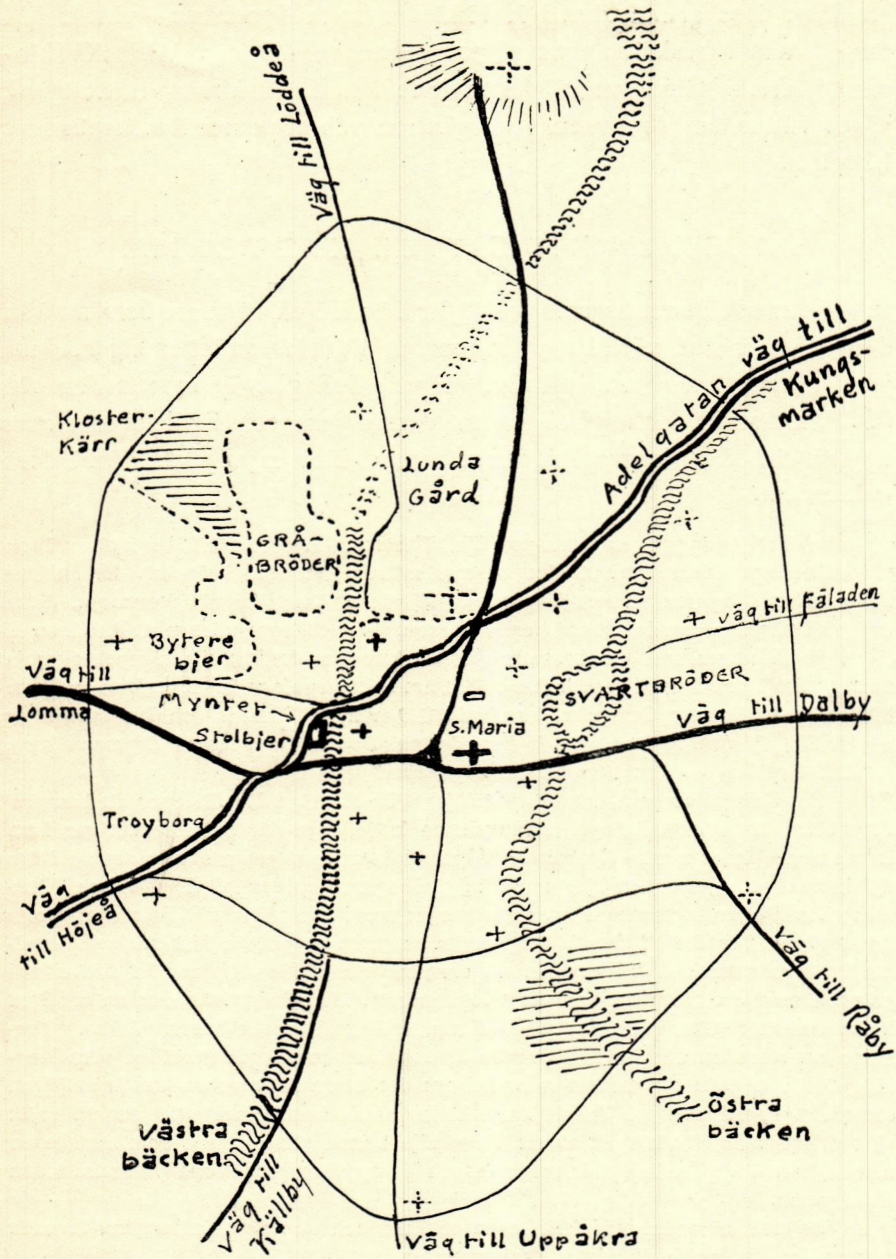

Fig. 7. Kartskiss över huvuvägen, utmärkt med dubbel linje. De andra vägarna, allt efter ålder och betydelse, utmärkta med grövre eller finare linjer. Vattendragen äro utmärkta med våglinjer.

att finna dess grundvalar. * Å 1783 års karta finner man vid A. A. I att Espman i beskrivningen säger platsen vara "Sanct Måns Kyrkiogård." Detta blir i verkligheten inne i f. d. Parkbolagets trädgård, något väster om den vackra hängboken och mittemot Revingebanans hållplats.

BESKRIVNING TILL KARTORNA.

Huvudvägen antages hava utgått från Höjeå, närmare bestämt från den vik där den västra stadsbäcken utföll. Här sträcker sig stadens jord nästan ända ned till ån. Vägen har gått in mot staden vid S. Måns sträte och gått genom denna gata och Stålbrogatan rakt upp** till den kungsgård, som senare blev myntgård. Förbi dess

* Enligt uppgift av hovr.-not. Th. Westerström voro S:t Måns ruiner ännu vid mitten av förra århundradet så pass mäktiga, att sten bröts här för att åter användas till byggnadsarbete i apoteket "Hjortens" fastighet vid Stortorget. Detta enligt hörsägen av gamle murmästare Månsson, fader till byggmästare A. P. Månsson.

** Till nuvarande Stålbrogatan (förvanskning av det säkerligen mycket gamla namnet Stolbjer). Denna gata kallas i 1691 års sjättepenningsslängd, utgiven av förste bibliotekarie Gunnar Carlquist, Lund på 1690-talet I, Klemens och Drottens rotar å sid. 30, för "Aalgaden", det är huvudgatan. Den kallas också å Espmans karta år 1784 för *Kungssträtet eller Lilla Kungsgatan*.

Betydelsen av gatunamnet "Stolbjer" är en fråga för filologer att besvara. Ett "bjer" är ju en höjning i terrängen, en kulle, men där Stålbrogatan går fram är numera jämn mark. Kvarteret "Myntet" norr om gatan skulle dock i äldre tid kunnat te sig som ett bjer sett från Grönegatan, ty den plåtå på vilken Klosterkyrkan ligger fortsatte in över Barntorget ner i kv. "Myntet". Från den gamla huvudvägen bör det i äldre tid ha funnits en mera betydande förbindelseled mellan St. Mångsgatan och Västergatan till centrum vid S. Maria minor än den trånga gränden med det tvetydiga namnet "Kattesträtet". Man finner däremot en bestämd lucka mellan "Stäket" och det söder därom belägna Borgska huset. "Stäket" förefaller att vara ett hörnhus. Det andra är också ett medeltida gavelhus vars långsida skulle erbjuda ett vackert murparti om det bleve renknackat. Det är möjligen samma byggnad, som på Vedels karta kallas "Aula bonifaciara" (det senare ordet ej tydligt). Man får intryck av att här skulle kunna gått en gata, som danade en mera jämn linje mellan Mårtensgatan och de sydvästliga gatorna på andra sidan Grönegatan.

De två nämnda medeltidshusen, Stäket och det Borgska, utgöra de enda resterna av det gamla Lunds profanbyggnader.

För samhället vore det av intresse att de bevarades och därtill att de genom en försiktig restaurering kunde göras representativa för det gamla Lund som främlingen väntar finna spår av bland stadens byggnader.

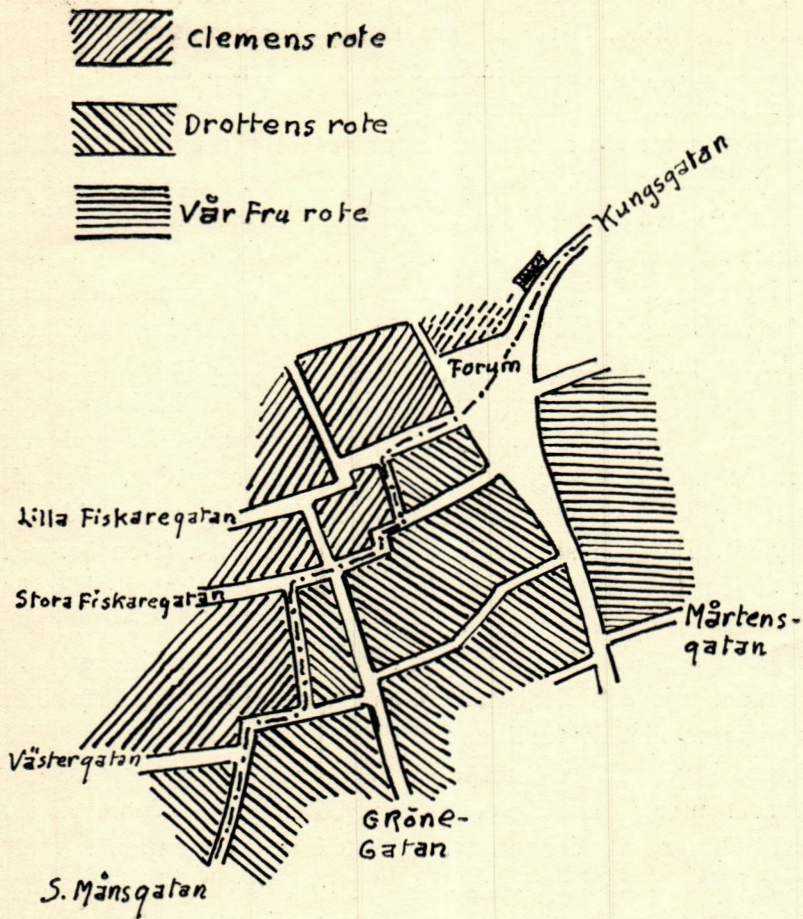

Fig. 8. Karta visande ett förslag till förklaring av rotegränserna.

Den gamla huvudvägen angiven med en streckad och punkterad linje.

Forum. Som bekant fann man vid grundgrävning till nuvarande Sydsvenska Bankens hus, att här varit platsen för ett äldre torg. Men även detta är att betrakta som en nyanläggning. Lunds äldsta torg torde funnits nära S. Maria minor.

västra gräns. Här går nu mitt i kvarteret "Myntet", en annars oförklarlig linje mellan Clemens och Drottens rotar. Vägen har varit gräns mellan dem. Därefter har Stora Fiskaregatan nuvarande östra del fram till Grönegatan ingått som led i denna allfarväg. Den har vidare fortsatt inåt öster i den nu igenlagda delen av St. Fiskaregatan men snart gjort en krök mot norr och gått upp i Lilla Fiskaregatan (Clemensgatan). Genom denna krök motiveras att de tre västra numren vid denna gata höra till Clemens rote, medan alla de andra i samma kvarter höra till Drottens rote. Se fig. 8.

Därefter har vägen gått snett förbi "Olins hörna" och över det gamla torget in i Kungsgatan. Här har dess riktning bestämt läget för Laurentiikapellet, därefter har den gått längs södra sidan av Krafts torg åter in i Kungsgatan, sedan längs S. Mikael's kyrkogårdsmur strax väster om S. Mikael's kyrka. Denna bör analogt med läget för andra Mikael'skyrkor ligga utanför staden. Den ligger också här nordost om gamla staden. Vägen går nu vidare och anknyter vid Adelgatan där dess gamla del börjar. (Den öst-västliga raka delen är säkerligen en långt senare sträckning. Här är nu vägen lika med Adelgatan d. v. s. den allmänna stora huvudgatan som går upp förbi Olshög, upp mot Östra Torn eller Skinnatorn. Den går genom byn och slutar nu vid en väg som går i vinkelrät riktning, men en granskning av det Ekonomiska kartbladet "Hardeberga" visar att Kungsmarkens väldiga område (dubbelt så stort som stadens) ligger endast 50 meter från vägen, att dess västra gräns genom en trubbvinkel närmar sig densamma, och att inne på Kungsmarken löper en stig i dess riktning rakt på den borgplats som behärskar terrängen. Här slutar vägen * nu. Vi ha följt den 7 km., i nästan rakt ostnordostlig riktning har den lett upp till en höjdplatå som ligger 18 meter högre än Helgonabacken. Visserligen var utsikten här fri över sundet och en av de rikaste bygder i Norden, omfattande två tredjedelar av horisonten, men åt ostnordost var blicken stängd. I denna riktning låg på 4 km. avstånd borgen ** i Kungsmarken. Se fig. 9.

* I äldre tid har denna sträckning av huvudvägen troligen fortsatt mot Gethinge. Ringsjön var nog målet för denna väg, en förbindelseled mellan det centrala Skåne och Lundaslättens rika bygd.

** Lokal tradition förmäler att borgens hövding var den mäktige Tröls (= Torgils).

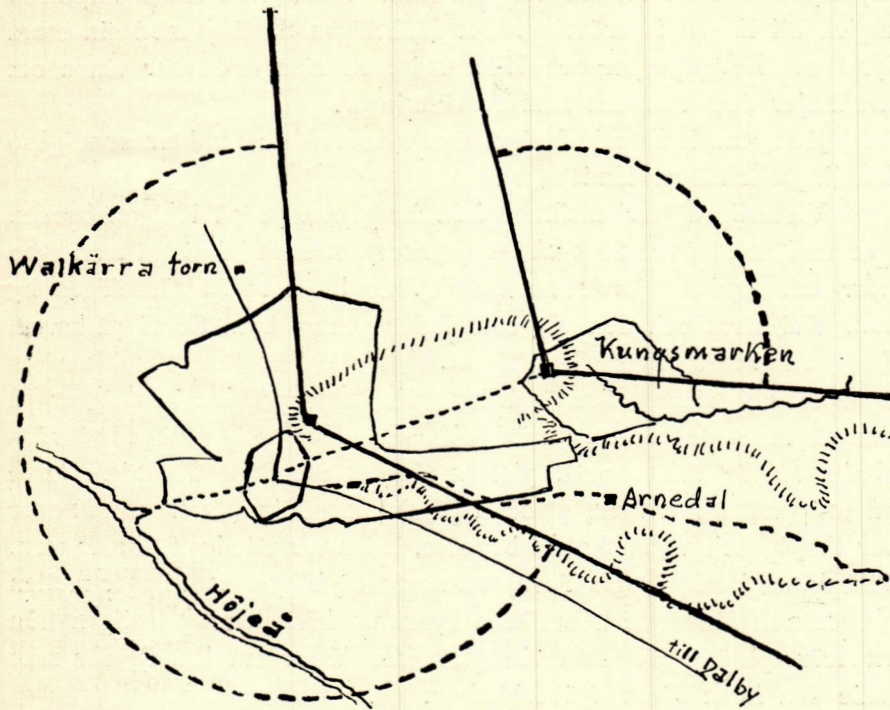

Fig. 9. Kartskiss visande utsiktsområdena med fri horisont (streckad periferi). Borgkullen vid Lund, till vänster, borgen i Kungsmärken, till höger. Den gamla vägen genom staden är angiven med en finstreckad linje. Den gamla vägen till Dalby med en något grövre streckad linje.

Här fanns en viktig utblick upp över Löddeåns dalgång och hän mot öster där Krankesjön och Vombsjön blänka. Holmby och Gårdstånga med sina runstenar, Espinge och Igelösa med sina stora myntfynd, tala för att här var den trakt i Skåne från vilken impulsen utgick till Englands erövring. Det närbelägna Sandby med sitt stora fynd av Hedebymynt och Hällestad med sina runstenar vittna om kraftlinjer dess förinnan i andra riktningar.

Kungsmarken och Helgonabacken voro de punkter som gävo hövdingablick över landskapet.

Visserligen var utsikten från borgen uppe på Helgonabacken storartad, med över 20 socknar (kyrkor), men en höjning i terrängen norr om staden gjorde att man ej kunde se en så närbelägen by som Wallkärra och den väg som leder genom byn. Se vi på kartan finna vi beteckningen Wallkärratorn för en samling hus öster om byn. Härtill räknas även gården "Fredentorp" som just ligger på den skymmande backens krön (obs. ättehögen "Kungshögen" i trädgården). Här måste varit platsen för det egentliga Wallkärra *torn*: ett utanverk för borgen, placerat på denna punkt där fri sikt åt norr var möjlig och vägen kunde bevakas. Detta var således "Norra" torn. Till skillnad från Östra Torn, nu namnet på byn, som ligger mellan borgen och Kungsmarken. Detta bynamn härleder sig troligen från ett torn på borgplatsen i Kungsmarken (öster om Lund), där man hade den förut nämnda överblicken.

En gammal tradition talar om, att vägen mellan Lund och Dalby i äldre tid gått nordligare än den nuvarande vägen. Granskar man kartan över trakten, finner man skäl som tala för sannolikheten härav. Ej mindre än sex vattendrag korsa nämligen denna väg så som den nu går. Här måste således fordom ha varit ganska svårframkomligt. (Den nyligen funna runstenen från Sjöstorp hade ju använts som bottensten i den nuvarande vägen.) Från Lund torde den gamla vägen ha gått uppe på höjderna längs östra fäladen, förbi den urgamla marknadsplatsen vid Trehögarna, därefter till Arnedal, som ligger på vattendelaren mellan Löddeåns och Höjeåns tillflöden. Arendala är ju också historisk mark. Ett område av ägora kallas än för "Jutaslott". Här var det väl som kung Erik Lam vistades när tronpretendenten Olof Haraldsen försökte en överrumpling (se Saxo XIV s. 96, upplaga Winkel-Horn). Därefter har vägen gått över

Tygelsjö och Sjöstorps by till Dalby. Dess nuvarande riktning berör ingen större gård eller by. Allt talar för att traditionen är riktig.

Förutsättningen för stadens uppkomst är ju att söka i Lunden, helgedomen, dess årsblot och dess marknad. Lundamarknad kallas i äldre skrifter "Trehöjamarknad". Enligt Sjöborg voro trehögarna belägna på östra fäladen, lotterna N:o 187 och N:o 64. (Då domprosten H. M. Melin ägde fastigheten med detta nummer i staden, följde härav även besittningen av lotten N:o 64 där han uppförde ett lantställe kallat "Linero" efter hans hustru Carolina f. Bååth.) Platsen utgöres av en avsevärd höjning i terrängen, 69 m. Dessa tre ättahögar voro utomordentligt väl belägna och deras konturer ha säkerligen varit av stor skönhet. Sjöborg säger om högarna: "de äro små och förfallne, dock ännu till en del i behåll".

Trehöjamarknad hölls på våren med början på den torsdag, som sedan blev Kristi Himmelfärdsdag. Marknaden varade mer än en dag. Under senare hälften av 1800-talet hölls den i början av juni månad men fortfarande alltid på en torsdag. När marknaden flyttades in till staden är icke bekant, troligen har detta skett redan under den första kristna tiden, då väl även anknytningen till kyrkofästen på Himmelfärdsdagen har kunnat bidra att förtaga minnet av TORS dag.

Framställningen av iakttagelserna om vattendragen och den äldsta bebyggelsen är i detta sammandrag avslutad. På lantmäterikontoret i Malmö och stadsingenjörbyrån i Lund finnes dock en del kartmaterial, som skulle kunna komplettera de här skisserade linjerna. Iakttagelsen vid grävningar å tomter och gator kommer att fortsättas. Under sistlidet år ha jord- och lerprov blivit tagna å flera ställen i staden och dessa provs beskaffenhet talar för framställningens sannolikhet.

När dokument av skriftlig art saknats eller blivit förstörda, böra myntfynden och de rika kulturfynden tillmätas stor betydelse. Ett försök att även låta själva markformationerna, vattendragen och vägarna giva ett bidrag till kännedomen om det gamla Lund har i denna framställning blivit gjord.

